

Agostina Piccoli

Montemitro (CB), Italija

PRELAZAK RIJEČI U PASIVNI SLOJ U GOVORU MOLIŠKIH HRVATA

Sastavljajući rječnik Montemitra, primjer jezika moliških Hrvata, autorica je nastojala skupiti što više leksema koji su sasvim pali u zaborav ili koji nisu više u upotrebi u svakodnevnom govoru. Na žalost, situacija u govoru neće se nikada promijeniti, jer, s jedne strane, ti leksemi nemaju više mogućnosti da budu upotrijebljeni, a s druge strane, u govor moliških Hrvata ulazi sve više elemenata talijanskoga jezika i abručko-moliškog dijalekta, pa je to sve manje hrvatski idiom.

Hrvatska manjina u pokrajini Molise s oko 2500 ljudi brojčano je najmanja hrvatska manjina u Europi.

No kad se govori o broju moliških Hrvata, misli se da je to ujedno i podatak o pripadnosti jezičnoj moliškohrvatskoj manjini, što nije točno. Podaci o tome koliko ljudi i danas svakodnevno govori moliškohrvatskim jezikom nigdje se službeno ne vode. Istina je da jezični identitet moliških Hrvata u novije vrijeme znatno slabi.

Utjecaj masmedija i promjene u načinu života sve su veći, a tehnički, industrijski i kulturno vrlo razvijeno suvremeno talijansko društvo uvjetuje promjene i među moliškim Hrvatima.

Demografska istraživanja pokazala su postupno opadanje broja endogamnih brakova od početka stoljeća do danas u sva tri moliškohrvatska sela (Montemitro, Acquaviva, San Felice), s prirodnim opadanjem broja govornika *na našo*.¹

U slučaju da se muškarac oženi djevojkom iz mjesta u kojem se ne govori moliškohrvatski, djeca iz takva braka govore talijanskim jezikom odnosno talijanskim dijalektom. Posljednjih godina opaža se, naročito u Montemitru, da se broj endogamnih brakova opet povećava pa baš to daje nadu da će

---

¹ Vidi Piccoli 1993:178.

djeca iz takvih brakova nastaviti govoriti moliškohrvatskim jezikom.

Iako je hrvatski jezik govorni jezik moliških Hrvata, broj osoba i obitelji koji se njime služe smanjen je također i zbog migracijskih valova u sjevernu Italiju i u prekoceanske zemlje.

Naročito je zanimljiv jezik emigranata u dalekim zemljama, u Americi i Australiji. Jezik onoga koji je došao u kontakt s drugom jezičnom sredinom postupno se kontaminira i tako postupno i zaboravlja (treća generacija emigranata govori samo engleski). Ovako mi je pisao prof. John Clissa iz Perth (podrijetlom iz Stifiliča): »*Danas kana danas però, torko sidu unutra na ufić sa "air condition" eš sa šalu s kompjutr, napunu nu furmu, si bukivaju nu partitu a golf eš saki doi nedilje njim riva na ček u banku. Kado pa jesu mitan za pokj di koji barbakju ke ne ngapa do subot o nedilj, si vamu na dan off.*«²

Leksik je svakako najugroženija jezična kategorija kad je riječ o nestajanju jednoga dijalekta. Isključivo i potpuno usmena tradicija te produženo školovanje na talijanskom jeziku uvjetovali su brzo opadanje jasne svijesti o asimilaciji i izostanak potrebe očuvanja starog jezika, pa tako i vokabulara. Bitan je činitelj propadanja leksika naravno i vjekovna izoliranost od matičnog jezika Hrvata u Hrvatskoj, staroj domovini.

Ne smijemo zaboraviti da je tek 1855. godine pjesnik Medo Pucić »bija prvi ljud ke je pisa do našihi gradi e je činija znat čeljadami ke žive na drugu banu mora ke mi govorimo na hrvatski dijalekt.«³

Godine 1969. Johann Georg Reissmüller u članku »Slavenske riječi u Apeninima« zapaža: »Molisanski Hrvati su kao odsječeni od svoje povijesti. Niti jedan dokument ne postoji o njihovom doseljenju a također i kasnija stoljeća nisu ostavila nikakove pisane dokumente Ali jezik je u velikoj opasnosti. Djeca ga uče samo kod kuće, a roditeljska kuća gubi i u tim zabačenim selima svoju privlačnu snagu. Kada su Hrvati zajedno, govore svoj miješano-hrvatski. Ali čim dođe jedan Talijan k njima, prelaze svi na talijanski.

Talijanski je jezik modernog života. Talijanski govore svi koji se u društvu nalaze gore...

Može li se zaustaviti nestajanje jezika a s time i nacionalne svijesti? Jugoslavija kao država drži se povučeno.«⁴

² Na kraju svoga pisma, prof. John Clissa napisao je:

»*Alcuni aspetti della parlata dei croati molisani in Australia.*

NAŠ JEZIK	AUSTRALIANO	ITALIANO
jenu furmu	form	modulo
jena barbakju	barbecue	barbecue
jena ček	cheque	assegno
bukivati	to book	prenotare
vamit na dan off	to take a day off	"concedersi" un giorno.«

³ Medo Pucić, *Naš Jezik*, II, 4, Rim 1968, str. 14.

⁴ Johann Georg Reissmüller, *Slavenske riječi u Apeninima*, *Naš Jezik* IV, Grottaferrata 1970, str. 7.

Stoljećima okružen inojezičnim, moliškim i abručkim talijanskim dijalektima te ugrožen u novije vrijeme i od strane književnoga talijanskog jezika, moliškohrvatski logično i prirodno pasivizira hrvatske nazive za cijelu skalu pojmova, a umjesto njih u prvi plan dolaze talijanske riječi. S druge strane, zemljopisne su činjenice pogodovale očuvanju staroga leksika; sva su tri preostala moliškohrvatska sela smještena što na vrhu, što na padini brežuljaka i donedavna su bila prilično nepristupačna.

Želeći sačiniti rječnik, bavim se već petnaestak godina skupljanjem leksičkoga blaga govora Montemitra, jednoga od tri govora moliških Hrvata, no do danas taj posao nisam još dovršila.

Dva su temeljna pitanja s kojima se stalno susrećem pri izradi rječnika: 1) kojim se putem (osim onoga svima poznatoga preko upitnika i tematskih pitanja) doznaju one riječi koje nisu sada više u upotrebi te 2) koje se *nove*, novoprimitljene riječi mogu i moraju uvrstiti u rječnik.

Ako se pogleda malo unatrag u povijest moliškohrvatske leksikografije, vidi se da ti problemi nisu posebno rješavani.

Prvi rječnik moliškohrvatskoga, bolje rečeno kručanskoga govora (govora Acquavive), napisao je Milan Rešetar na kraju svoje knjige *Die serbo-kroatischen Kolonien Südtaliens* (Beč, 1911). Taj rječnik sadrži oko 1300 riječi koje jednostavno oprimjeruju govor pučke sredine Kruča na početku stoljeća.

Već je u to vrijeme Rešetar naglasio kako je » der Einfluß des Italienischen auf den Molisaner Dialekt besonders stark im Wortschatze«. Međutim, »unter den italienischen Lehnwörtern muß man zwei Schichten unterscheiden: die einen gehen auf die italienische Literatursprache, die anderen dagegen auf die benachbarten Volksdialekte zurück.«⁵

Dakle, osim riječi iz standardnoga talijanskoga književnog jezika moliškohrvatski govornici upotrebljavaju i riječi iz obližnjih dijalekata, naročito iz dijalekata Abruzza (Abruzzo i Molise bili su jedna pokrajina sve do 1962. godine).

Godine 1967. Giovanni Piccoli iz Acquavive piše diplomski rad »Lessico del dialetto di Acquaviva Collecroce«, rječnik koji sadrži 2664 riječi. Od njih je 25% talijanskih posuđenica, iako je Piccoli, kako sam kaže u predgovoru svoga diplomskog rada, propustio navesti »termini italiani di recente introduzione, che pur sono moltissimi«. Zavisno o temi u raspravi, može talijanskih posuđenica biti čak do 35–40%.

Nakon trideset godina Piccolijev rječnik izlazi iz zaborava, priprema se za objavljivanje. Danas će u njemu biti više od 4000 riječi, od kojih je više od 50% talijanskih posuđenica.

Godine 1972. Božidar Vidov tiska u Torontu *Rječnik ikavsko-štokavskog govora molisanskih Hrvata u srednjoj Italiji–Mundimitar–Sti Filić–Kruč*, s oko 2500

⁵ Rešetar 1911:323–324.

riječi. Taj je rječnik nastao na temelju upravo Piccolijeve diplomatske radnje jer je sam Vidov došao na ideju da ga napiše »mentre prendevo visione della tesi di laurea del prof. Giovanni Piccoli da Acquaviva Collecroce«.⁶

Rad Tatjane Crisman iz 1980, »Dall'altra parte del mare«, sadrži također rječnik, gotovo identičan onima Giovannija Piccolija, odnosno B. Vidova; tek je tu i tamo izostavljena pokoja riječ ili je pokoja pak dodana. Taj rječnik ne donosi ništa nova, nego je samo redukcija diplomskoga rada Giovannija Piccolija.⁷

U knjigu *Ko jesmo bolje: ko bihmo?! učitelj Angelo Genova* iz San Felicea stavlja svoj »Popis riječi« (*Elenco di parole*, njih oko 1800), koji nas upoznaje sa specifičnom jezičnom situacijom hrvatske sredine Stifiliča.

Bilo je, dakle, pokušaja skupljanja leksičkog blaga, no do danas nema rječnika u kojem bi govor moliških Hrvata bio doista sustavno popisano i opisano. Svaki je skupljač imao osobni kriterij (znanstveni, pseudoznanstveni ili nikakav) pri izradi rječnika.

Radi bolje predodžbe, usporedit ću obradu, tj. zastupljenost nekoliko riječi.

REŠETAR (1911)	G. PICCOLI (1967)	VIDOV (1972)	CRISMAN (1980)	GENOVA (1990)	A. PICCOLI ⁸ (1998)
banak za badňak ⁹	—	—	ba(d)njak	—	—
barilica <i>f</i>	—	—	—	—	barelić <i>m</i>
batňak za badňak	—	—	—	—	—
—	—	—	blagdan ¹⁰	—	—
Blaženica	Blažanica	Blaženica	—	Blaženica	Blaženica
—	bos	bos	bos	bos	bos
bosanac	bosang	bosang	—	bosangić	bosangić
— ¹¹	Boškja	Boškja	Boškja	Božiće	Božiće
bratuč	—	—	—	—	—
budin	budin	—	—	—	—
bumblice	bumblice	—	bumblic(e)	—	—

⁶ Vidov 1972:3.

⁷ Kao potvrdu za tu moju tvrdnju, iznijet ću ovaj podatak: kod G. Piccoli riječi *nos*, *pir*, *sin*, *šil* izostavljene su, a isto je tako kod B. Vidova i kod T. Crisman.

⁸ Agostina Piccoli, *Rječnik govora Montemitra – Primjer jezika moliških Hrvata* (neobjavljeno).

⁹ Zabilježio i Smodlaka 1906:50: »Na moj upit da li lože badnjak o božiću, dobih ovaj odgovor: »Dica imahu poč vazet ba'njak, glavar do hiže ima ga vrč na oganj. Mol'ahu boga kol ognja.«

¹⁰ Smodlaka 1906:51: »"Brižni saki blagdan jide meš', bogati saki dan", reći će nam jedan suhonjavi starac.«

¹¹ Smodlaka 1906:50: »Glavne su im svetkovine: *bož'ća*, *uzma*...«

Dakle, dva prije postavljena pitanja nisu riješena, nego su samo dotaknuta. S jedne strane jasno je da u rječnik moliškohrvatskoga dijalekta mogu i moraju ući riječi iz modernog života i novih tehnologija, fonološki i morfološki prilagođene (npr. *magina, trator, televizijona*), ali moramo biti svjesni da na taj način govor moliških Hrvata dobiva sve više komponenata podrijetlom iz talijanskoga jezika i abručko-moliških dijalekata, a sve je manje to hrvatski idiom. Štoviše, što se manje pažnje pridaje slavenskim riječima koje se više ne rabe, proces je sve brži.

Dosad sam pri izradi rječnika govora Montemitra najviše pažnje posvetila skupljanju onih leksema od kojih je većina gotovo pala u zaborav i koje više nitko ne upotrebljava. Valja ovdje napomenuti: dok se govori o običnim stvarima u vezi s kućnim i poljskim poslovima, naš se jezik služi pretežno hrvatskim leksemima. Međutim, mlađe generacije o tim stvarima sve manje govore jer zemljoradnja nije više primarno zanimanje naših ljudi, a i kućni se poslovi bitno razlikuju od nekadašnjih.

Posljednjih godina radim kao nastavnica hrvatskog jezika u dvojezičnoj sredini moliških Hrvata. Prošle sam školske godine s učenicima iz Montemitra, Acquavive i S. Felicea počela izrađivati slikovni rječnik na bazi Oxford–Dudenova slikovnog rječnika. Počela sam od onih područja za koja se zna da nisu današnjem životu bliska (u prvom redu mislim na poljoprivredu, stočarstvo, vinogradarstvo, općenito na seosko gospodarstvo). Mlađem su naraštaju pojmovi iz tih područja gotovo nepoznati, a ljudima srednjih godina 90% izraza još je poznato. Ali, većina od njih nije više u upotrebi jer su nove tehnologije ušle i u ta područja. Ti su izrazi, dakle, prešli u pasivni sloj.

S učenicima 8. razreda osnovne škole iz Acquavive počela sam s opisivanjem predmeta koje nalazimo u kući, i to sustavno: u predvorju, kuhinji, dnevnoj sobi, blagovaonici, spavaćoj sobi itd. Većinu leksema hrvatskog podrijetla koji postoje u tome području osmoškolci sada ne samo da poznaju već ih i upotrebljavaju, a rabe ih naravno i stari ljudi (tako imamo *pijatin, forčinu, kuk'arin*, a i *nož, zdilu, pršulu, muku za činit rizanze ke se vržu di je pijatin dimboki a ne plitki*).

Što se tiče vokabulara iz botanike, situacija nije baš zadovoljavajuća. Osim riječi kojima se svi služe: *dub, maslina, smokva, praskva, kruška, jabuka, črišnja, orih* itd., postoji niz leksema koji su poznati samo uskom krugu ljudi: *vrba, jasin, smrčka, bristr, grabar, baz, sliz, česljika, ditalina, dupčac, mak, kozlak, pučljina, žndrnjela, oskoruša, zelenika* itd., pa se može pretpostaviti i njihovo skoro zaboravljanje.

Riječi koje su se rabile za označavanje obiteljskih odnosa do prije dvadesetak godina, prepustile su mjesto talijanizmima; tako su npr. *mat, otac, did, baba, sin, ščera, brat, sestra, diver, šurjak, zava, nevista, teta, bratuč, sestrič* danas za mlađi naraštaj *mamma, papà, nonno, nonna, cici, cijota* itd.¹²

Tako se danas u sva tri moliškohrvatska zna brojiti samo do deset: *jena*,

dva, tri, četir (četar u Stifiliću i Kruču), pet, šest, sedam, osam, devet, deset (a starci znaju i *sto/stotina*), a nekada nije bilo tako. Smodlaka svjedoči: »Na vrh grada, gdje se ulica sastaje s cestom, dočeka nas nekoliko dječaka, koji su mi preko dana bili učinili neke male usluge. Razdijelih im desetak talijanskih "soldi" a oni iz harnosti, a možda i da se pokažu, stadoše glasno brojiti: "je'nà, dva, tri, čet'r, pet, šest, sedam, osam, devat, desat". Onome koji je brojio, rekoh da nastavi, ali on se zacrveni, pa će na pô usta: undici, dodici i t. d. Talijanski zna, ali hrvatski ne zna dalje od deset. Drugi je znao nešto više: "jedanaest, dvanaest, trinaest, četrnest" i t. d. sve do dvájeset. Odrasliji dečko pokaza najveću vještinu: od njega sam čuo "trijaset, četrdeset, petonest, šestonest". Tu zape, pa skoči na "sto" a odatle na "miljar".«

I nazivi za dane u tjednu, iako su se dosta dobro očuvali, nisu više u često upotrebi, pa su tako, u govoru Montemitra, *providan, jutarak, srida, četrtak (čertak u Sf. i K.), petak, subota, nedilja* postali *lunedì, martedì, mercoledì, giovedì, venerdì, sabato* i *domenica*.

Skrećem pozornost na peti dan u tjednu, *petak*, koji ima za nas posebnu važnost. Priča se da su prilikom prelaska Jadranskog mora Hrvati sa sobom donijeli drveni kip svete Lucije i da su u našu zemlju došli jednoga petka u mjesecu svibnju. Ta se svetica slavi svakog petka u mjesecu svibnju. Osobito je svečana proslava posljednjeg petka, ili kako kažu svi Montemitrani: *Mi činimo feštu maja, na nazanji petak*. Dakle, svi znaju za *petak*!

Hoće li zastarjele riječi doista i oživjeti u današnjem govoru moliških Hrvata? Hoće, ako to bude zadatak svijju, u prvom redu nas koji tamo živimo i volimo svoj jezik. Nadamo se da će svi relevantni činitelji u matici domovini naći najpogodniji način da nam u tome poslu pomognu.

---

¹² Početkom stoljeća Smodlaka bilježi (1906:47): »Rodbinska imena nisu sva sačuvana, ali glavni su se uzdržala i prilično naliče našima, na pr. *tât* ili *ótac, mât, did, bâb, brât, sestr', sin, šcer, neput, bratuč, sestrić, svekar, sèkarv', diver, nevist', cîl* (stric, od tal. *zio*), *tét'* i t. d. Kod ženskih imena, *a* na kraju riječi jedva se čuje a često se i sasvim proguta. Kako oni izgovaraju, na pr. *teta*, trebalo bi pisati *têtâ* ili *tét'*. Prvi način pisanja odgovarao bi izgovoru na Filiću i u Mundimitru, gdje se ono *a*, makar vrlo kratko, ipak čuje, dočim se u Kruču obično sasvim ispušta«. Zanimljivo kod Rešetara: »*Kučin, -ina m., dall'ital. cugino — bratić —; di regola solo nel nesso brat kučin, pl. bratja kučini 'cugino'*«.

Literatura

- Crisman, T. *Dall'altra parte del mare. Le colonie croate del Molise*. Roma 1980.
- De Rubertis, G. Poesie serbe di Medo Pucić (Orsatto Pozza) volgarizzate da Giovanni De Rubertis Italo-slavo. Campobasso 1866 [Caserta (1869) con nuovi canti di Pozza, di J. Sundečić e con canti popolari].
- Genova, A. *Ko jesmo bolje: Ko bihmo?!*. Vasto 1990.
- Giammarco, E. *Dizionario Abruzzese e Molisano*. Roma 1968–1985.
- Piccoli, A. 20000 Molisini di origine Slava. (Prilog boljem poznavanju moliških Hrvata), *Studia ethnologica Croatica* 5, 1993, str. 175–180.
- Piccoli, A. Prolegomena za rječnik govora Montemitra, *Filologija* 22–23, 1994, str. 95–99.
- Piccoli, A. Fonološki prikaz govora u Montemitru, *Hrvatska obzorja*, 4, Split 1995, str. 877–896.
- Piccoli, G. *Lessico di Acquaviva Collecroce*. Roma 1967. (Diplomska radnja, neobjavljena.)
- Rešetar, M. *Die serbokroatischen Kolonien Süditaliens*. Schriften der Balkankommission, linguistische Abteilung. Wien 1911.
- Smoldaka, J. Posjet apeninskim Hrvatima. Putne uspomene i bilješke, u knj. *Kalendar Svačić*. Zadar, 1906, str. 37–58.
- Sujoldžić, A. et al. Jezik i porijeklo stanovnika slavenskih naseobina u pokrajini Molise, Italija, *Rasprave Zavoda za jezik* 13, 1987, str. 117–145.
- Varoš, M. Medju apeninskim Hrvatima. *Napredak* 9/32, Buenos Aires 1965.
- Vidov, B. *Vocabolario in dialetto delle località dell'isola linguistica croata nel Molise*. Toronto 1972.

Depauperamento della lingua dei Croati Molisani

Riassunto

Che la lingua dei Croati molisani stia via via mutando, accogliendo nel proprio sistema linguistico, in primo luogo lessicale, termini dell'italiano letterario e dei dialetti limitrofi, è condizione assai chiara. Se da un lato la particolare posizione geografica di Montemitro, San Felice e Acquaviva ha contribuito alla conservazione dell'originario idioma, dall'altro le mutate condizioni socio-economiche, gli intensi contatti con le città costiere, i mass-media, ecc., stanno rivelandosi deleteri per la conservazione e tutela del nostro patrimonio linguistico.

Una raccolta lessicale, pertanto, è di vitale importanza; e se molto dobbiamo a coloro che finora si sono accostati a questo compito con umiltà, tanto resta ancora da fare.

Ključne riječi: pasivni leksik, moliški hrvatski

Key words: passive lexicon, Molise Croatian